

IDENTITÁS ÉS KULTÚRA
A TÖRÖK HÓDOLTSÁG KORÁBAN

Készült
a Magyar Tudományos Akadémia
Irodalomtudományi Intézetében

IDENTITÁS ÉS KULTÚRA A TÖRÖK HÓDOLTSÁG KORÁBAN

Szerkesztette
ÁCS PÁL
SZÉKELY JÚLIA

BALASSI KIADÓ • BUDAPEST

162-970

A könyv szerkesztői munkálatait
a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány támogatta

A könyv kiadásához támogatásával hozzájárult

Esterházy
Privatstiftung

RENEZÁNSZ
É V 2 0 0 8

A borító

Melchior Lorck *Konstantinápoly panorámája* című rajzsorozatából
a XI. iv részletének felhasználásával készült
(1559, Leideni Egyetem)

© A szerzők, 2012
© Ács Pál, Székely Júlia, 2012

ISBN 978-963-506-871-5

Tartalom

ELŐSZÓ 7

Az oszmán identitás alapformái

FODOR PÁL: Az oszmán-török identitás változásai (14–17. század) 13
SUDÁR BALÁZS: Az oszmánok és Magyarország mentális meghódítása 40
KOVÁCS ZSUZSA: A budai mufti könyvtára a bolognai Marsili-gyűjteményben 50

Határátlépők: többszörös identitás a hódoltság korában

ERDÉLYI GABRIELLA: Túlélési stratégiák a török idején 89
SZ. SIMON ÉVA: Sorsfordító kényszerpályák. Menekülők és behódolók
az oszmán–magyar határvidéken 100
KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ: Várad György omniariuma.
Egy hódoltsági jegyző változatos életútja 111
KÁRMÁN GÁBOR: Harsányi Nagy Jakab változó törökképe 121
JAKÓ KLÁRA: Havasalfölde és Moldva szerepe Erdély portái kapcsolataiban 140
SZABÓ PÉTER KÁROLY: Erdély „jogi” érvei a hódoltsági határok megőrzésére 158

Vallási viszonyok a török hódoltságban

CSEPREGI ZOLTÁN: A Debrecen-Egervölgyi Hitvallás (1562)
új kiadásának tanulságai 169
MOLNÁR ANTAL: Velence és a hódoltsági missziók. Marnavics Tomkó János
ismeretlen javaslata a balkáni és hódoltsági katolikus egyház
újraszervezésére (1624) 182

Művészet a hódoltság korában

MIKÓ ÁRPÁD: A késő középkori székesegyházak liturgikus felszerelésének sorsa
a kora újkori Magyarországon 201
KISS ERIKA: A hódoltság ötvössége a 17. században 211
GERELYES IBOLYA: A törökös-balkáni ékszertípusok elterjedése a hódoltságban 221
PÁSZTOR EMESE: Cafrang, csótár, jancsika. A magyar nyelvű források szerepe
a hódoltság kori török iparművészet történetének kutatásában 235

GULYÁS BORBÁLA: A török elleni harc megjelenítése a Habsburgok udvari ünnepeiben a 16. században	249
ÁCS PÁL: Sárkányölő a csodakabinetben. Kuriozitás és hőskultusz Esterházy Pál Egy csudálatos ének című versében	265

Változó törökkép az irodalomban

SZILÁGYI EMÓKE RITA: Teucrisive Turci. Egy ideologikus elnevezés története a 15. századi latin nyelvű művekben	283
LOVAS BORBÁLA: Erkölcs és identitás. Pogányság és kiválasztottság Enyedi György prédikációiban	299
DROSZTMÉR ÁGNES: Szilágyi Mihály fogsága és a hercegnő szerelme. Egy magyar és egy oszmán-török széphistória párhuzamai	311

A török hódoltság visszhangja a folklórban

CSORBA DÁVID: Orális török néphagyomány egy magyar krónikában	327
CSÓRSZ RUMEN ISTVÁN: A törökök sípjától a magyar töröksípig	338
KÜLLÖS IMOLA: Törökök a magyar népballadákban	359
VOIGT VILMOS: Sok évszázados ellenségünk rokon dallamai (és néhány más dolog). Van-e nyoma az oszmán-török folklórnak a magyarban?	366

Háború és nemzeti azonosságtudat

J. ÚJVÁRY ZSUZSANNA: Nemzeti identitás és a törökkel megtartandó béke kérdése a 17. század első felében. Esterházy Miklós 1641. évi <i>Opiniója</i>	383
MARTÍ TIBOR: Az Esterházyak vitézi ethosza a 17. században	398
ILLIK PÉTER: Hódoltatás és summacemelés a Vas megyei török hódoltsági peremvidéken a 17. század első felében	410
MÉHES PÉTER: Egy végvár mindennapjai. Élet a kiskomáromi várban Túrós Miklós vicekapitány (1642–1658) leveleinek tükrében	420

Délszláv identitás az Oszmán Birodalom határain innen és túl

VARGA SZABOLCS: A bosnyák hőseposzok hódoltsággépe	433
BENE SÁNDOR: Illíria, vagy amit akartok. A karlócai békét követő viták az egykori hódoltság déli határvidékének politikai berendezkedéséről	446

A török hódoltság kulturális emlékezete

SIFTÁR DÁNIEL: A szerzetesség első megtelepedési hulláma a török kiűzése után	473
DEÁK ANTAL ANDRÁS: Két ismeretlen napló a török hódoltság végéről	485
TÓTH GERGELY: Bél Mátyás a török hódoltságról és a török utáni Magyarországról	495
TÓTH ZSOMBOR: <i>Extra Hungariam non est?</i> Komáromi János törökországi experientiája	511
R. VÁRKONYI ÁGNES: Magyar udvar Nikomédiában. Udvari kultúra és identitás az emigrációban	530
RÖVIDÍTÉSEK	562
KÉPJEGYZÉK	563

Előszó

„Csak egy-két minaret s néhány török virág maradt nálunk a hódoltság korából. Elfeledtünk minden jót, s nyakába zúdítottunk minden rosszat, minden bűnt annak, aki már nem védelmezhetette magát, akihez a magyar átok már el nem jutott...” – így zárja egyik klasszikus tanulmányát Takáts Sándor, a magyar–török barátság eltökélt híve, a hódoltság kori művelődéstörténet talán legkiválóbb és legszorgosabb művelője. Az ábrándos-bús Takáts-írások törökbarát érzülete idővel megkopott, és elenyészett a „dallias időköt” megszépítő romantika is. Mégis kár lenne elfeledkezni arról, hogy a 19–20. század fordulójának – jórészt politikai indítatású – hódoltság-nosztalgiaja sajátos történeti és történetírói kontextusba illeszkedett. Elevenen élt ekkor még a kereszténység muzulmán „ősellenségének” sok évszázados közhelye, és a reformáció apokaliptikus történelemszemléletében Isten ostoraként megmutatkozó, a bűnök megtorlásául rendelt rémalak, a törökkel azonosított Antikrisztus képzele is. Ezekkel a sok évszázados beidegződésekkel szemben merész újdonsággént hatott az a szemlélet, amely igyekezett meglátni és megérteni az oszmán–magyar együttélés kulturális értékeit.

Talán furcsának tűnhet, de igaz: teljesen más kiindulópontból közelítve a tárgyhoz, de mégis ehhez a Takáts Sándor által képviselt belátó hódoltság-szemlélethez, „a török-kérdés reálisabb, illúzióktól és egyoldalúságoktól mentes” megítéléséhez kanyarodott vissza hosszú idő múltán Klaniczay Tibor. Az 1986-os szigetvári reneszánsz ülészak megnyitójában azt hangsúlyozta, hogy „a török világ érdekel bennünket, vagyis a kultúra a török hódoltság területén. Ebből eleve következik, hogy a török által elfoglalt terület sokszínű és sok-etnikumú művelődése, az egyes kultúrák egymás mellett élése és egymásra hatása a figyelmünk tárgya”. Klaniczay a hódoltság korának interdiszciplináris, nemzetközi szintű kutatását sürgette. Felhívása jól illeszkedett az Oszmán Birodalom és a keresztény Európa közti kapcsolatok iránt élénk érdeklődést mutató nyugat-európai irányzatokhoz. Azokkal értett egyet, akik úgy tartották, hogy az európai fejlődés megértéséhez elengedhetetlen az oszmán kultúra beható vizsgálata. Különös jelentősége van annak, hogy Klaniczay a reneszánszkutatók számára is fontosnak, izgalmasnak látta a török hódoltság művelődéstörténetét. A reneszánsz stúdiumok művelői ugyanis nem kerülhetik meg azt a kérdést, hogy tovább élt-e a

MARTÍ TIBOR

Az Esterházyak vitézi ethosza a 17. században*

„De mivel már semmit féltennem nincs két hajdú fiamon kívül és két árva leányomon kívül, Isten akaratjából az fiaimat katonává csinálom, azok kis deákságokkal együtt az katonai móddal megoltalmazzák magokat, az két leányom hadd imádkozzék jó szerencsékért mind nekünk, mind magoknak, én pedig megint indolok és járok, lovaim jó hátán forgódom, mint lehet”.¹ Batthyány I. Ádám (1610–1659) Koháry I. Istvánhoz 1654 januárjában írott levelében emelkedett stílusban fogalmazta meg sorsának és életrajzának legmeghatározóbb vonásait, amely túlzás nélkül tekinthető egyfajta ars poeticájának is.

A dunántúli kerületi főkapitány² – aki egyben a Kanizsa ellen vetett végek generálisa is volt – sorai nem csupán saját egyéni életének látásmódjába engednek betekintést, hanem plasztikusan világítják meg a 17. század első felének magyar főúri mentalitását is. A törökök elleni harc eszméje és a gyakori, mindennapos harcok, amelyhez a dicsőséges halál gondolata, illetve annak elfogadása is hozzátartozott, nem pusztán a korabeli katonai virtus egyszerű manifesztációja.³ A magyar főúri életmódot és gondolkodást a mindennapokban is nagymértékben alakító tényező, végső soron a Magyar Királyság arisztokráciájának – annak többségének – leglényegesebb identitás-konstituáló eleme volt. A hazáért való életáldozat eszméje, a hősi önfeláldozás ideálja a magyar nemesi öntudat része volt, amely apáról fiúra öröklődött.

A 16–17. századi főúri életutak közül számos példát lehetne említeni; jelen dolgozat a Batthyány és az Esterházy család 17. század első felében élt néhány tagjának példáján keresztül kísérel meg bemutatni, hogy a főúri familiák egész nemzedékei vették „véresen” komolyan ezt a gondolatot.

A nem csupán birtokaik szomszédsága okán, hanem számos rokoni, családi szállal is sokrétűen, szorosan egymáshoz kötődő magyar főúrak gyakran indultak együtt portyázni a török ellen a Magyar Királyság és a hódoltság határának peremvidékén (amely

* Köszönetet mondok J. Újváry Zsuzsannának, Dominkovits Péternek és Pálffy Géának a kutatás során nyújtott értékes tanácsaikért és segítségükért.

sokszor egybeesett birtokaik területével is), ám csapataik élén nem egy esetben mélyen a hódoltság területére is bebetörték.⁴ Céljuk rendszerint a török rablóportyák és fosztogatások, túlkapások „ellentételezése”, egyfajta revans volt, illetve török rabok szerzése vagy éppen keresztény foglyok kiszabadítása. Az Udvari Haditanács által a „háborús békeévekben” tiltott katonai (magán)akciók, portyák nem tekinthetők vakmerő kalandorságnak, még kevésbé egyszerű rablóakcióknak.⁵ A török elleni hadviselés „ideológiájának” lényeges része volt a birtokok, az ország területének és lakóinak védelme, az átmenetileg meghódított területek feletti jogigény deklarálása, a rabságba hurcolt keresztény rabok kiszabadítása és a hódítók „regulázása”, „kordában tartása”. A főúrak familiárisaikkal, magánhadseregükkel indultak portyázni; akcióik sikerességét, illetve eredményességét rendszerint az élve elfogott rabok száma, illetve értéke határozta meg.⁶ A portyák gyakorlata szorosan összefüggött a határvidékek iratlan szokásjogával, amihez a korabeli misszilisek tanúsága szerint nemcsak az irodalmi toposzok szintjén, hanem a mindennapokban is elválaszthatatlanul hozzátartozott a vitézi ethosz, a jellegzetesen magyar főúri katonai etika és morál. Ennek éppúgy része volt a vitézi virtus, mint a vallásos keresztény meggyőződés.

A 16–17. században a Nyugat-Dunántúlon egyaránt hatalmas birtokokkal rendelkező főúri családok a Nádasdyak, a Zrínyiek és a Bánffyak mellett a Batthyányak és az Esterházyak voltak. A két utóbbi familia szoros kapcsolata jól ismert: Batthyány I. Ádámot – mint már apját, Batthyány II. Ferencet is – a köznemesből nádorrá felkapaszkodott Esterházy Miklóssal való barátsága folytán hosszabb idő óta jó kapcsolat fűzte az Esterházyakhoz; a család elsőrendű bizalmasai közé tartozott.

Vitéz katonák és hősi halottak az Esterházy családban

A nádor másodszülött fia, Esterházy László (1626–1652)⁷ leveleiben a Batthyány Ádám iránt táplált bizalom megannyi tanújelével lehet találkozni; a fiatal arisztokrata sokat adott a tapasztalt, bécsi udvari körökbe is bejáratos főúr⁸ szavára, aki – nyilván magáénak érezve a jó emlékezetű Miklós nádor (1625–1645) gyermekeinek ügyét – sokszor észrevehető odaadással segítette tanácsaival, befolyásával a nemegyszer bonyodalmas, nehézkes birtokjogi ügyekkel viaskodó Esterházy Lászlót.⁹ „Kegyelmednek igaz tiszta szívbéli szolgáló atyja” – olvassuk Batthyány Ádám Esterházy Lászlóhoz írt leveleinek szokásos záró formulájában; a Batthyány Ádám lányával, Eleonórával való házasság¹⁰ késleltetése miatti nézeteltérések ellenére is állíthatjuk, hogy Batthyány Ádám szavai nem tekinthetők pusztán formálisnak. Adatokkal ugyan nem támasztható alá minden kétséget kizáróan, de jogos feltételezésnek tűnik az, hogy Esterházy László – a korabeli főúri családok gyakorlatának megfelelően – akár hosszabb időt is tölthetett a Batthyányudvarban; általános jelensége volt a 16–17. századi udvaroknak, hogy az udvartartás módját, a főúri életformát elsajátítandó, a nemesifjak huzamosabb ideig különböző arisztokrata udvarokban tartózkodtak.¹¹ László gróf egyik legkorábbi fennmaradt levelét Bécsből írta 1642 tavaszán nagynénjéhez, Esterházy Istvánné Thurzó Erzsébethez;¹² ez természetesen nem zárja ki annak lehetőségét, hogy az 1626-ban született ifjú

hosszabb időt töltött a Batthyány-udvarban,¹³ bár tudjuk, hogy három év múlva, közvetlenül apja halála (1645) előtt még Bécsben tanult.¹⁴ Vagyis, ha megszakításokkal is, de 1642 és 1645 között a Habsburg Monarchia székvárosában végezte tanulmányait, előtte pedig Nagyszombatban tanult.¹⁵ A két család régóta fennálló ismeretségére utal Takáts Sándor Batthyányné Lobkowitz Poppel Éváról rajzolt portréjában: „Nyáry Krisztinát is meleg barátság és szeretet fűzte hozzá”,¹⁶ ami szintén valószínűsíti, hogy az Esterházy-család tagjai gyakran fordultak meg a Batthyány-udvarban, ahogy majd később Batthyány Ádám gyermekei is többször látogatták sógoruk udvarát.¹⁷

Esterházy László nemcsak délceg megjelenéséről volt híres, hanem a portyák során tanúsított katonai erényei és bátorsága is széles körben ismertté tették. 1645-től soproni főispán,¹⁸ 1648 végétől pedig a pápai főkapitányi tisztelet¹⁹ is betöltötte. Az unokatestvéreivel, Esterházy Tamás lévai alkapitánnyal (szül. 1625), Gáspárral (szül. 1628),²⁰ valamint közeli rokonával, Esterházy Ferenc gyarmati kapitánnyal (szül. 1617)²¹ az 1652. évi vezekényi csatában hősi halált halt fiatal főúr temetésén Hoffmann Pál pécsi püspök mondott halotti prédikációt:²² a László gróf személyét, külső vonásait is részletesen megidéző beszéd²³ külön kiemeli lovagiasságát, amelyet más, személyével kapcsolatos adatok is alátámasztanak. Az egykor Kéry János²⁴ udvarában raboskodó esztergomi Musztafa bég Batthyány Ádámmal írt levelében utal László gróffal való jó kapcsolatára, hangsúlyozván, hogy a gróf emberségesen bánt török rabjaival.²⁵ Lovagias volt, de félelmetes vitéz hírében állt, aki nem kegyelmezett az ellenségnek, amikor keresztény foglyokat kellett kiszabadítani a fogságból.

László gróf a vitézi élet gazdag hagyományát örökölte elődjétől; családjának tagjai közül többen is a törökök ellen vívott ütközetekben veszítették életüket. Esterházy Ferenc²⁶ (1532–1604) pozsonyi alispán személyes katonai hőstetteiről ugyan nincs (konkrét) adatunk, de alispánként – az oszmán betörések megakadályozása érdekében végrehajtott téli jégvágás gyakori megszervezése mellett – az 1596 végén Vác környékén portyázó törökök elleni védelem céljával kihirdetett (megyei) nemesi felkelés szervezésében fontos szerepe volt.²⁷ Szalay László Miklós nádor életéről írt műve szerint 1596-ban „Esterházy Ferencz september 20-án Sellyén szemlét tartott a pozsonymegyei dandár felett; s october 1-én az érsekújvári táborba indult a vitézekkel, honnan épen még idején érkeztek Pálffyhoz,²⁸ részt veendő a mező-keresztési ütközetben, melynek halottai között Ferencz egyik fiát is találjuk.”²⁹ István „huszonhat éves ifju volt, midőn 1596. october 26-án,³⁰ egyike azoknak, kiket felebb az érsekújvári táborból Pálffyhoz láttunk indulni, ott vészett a keresztési mezőn, s »nem lehetett soha megtudni – mondja a családi feljegyzés – ha rabszolgaságba hurczolták-e, vagy pediglen megölték.«³¹ Talán a véletlen sötét játéka nyilvánult meg, hogy István is 26 évesen és 26-án halt meg, miként majd unokaöccse, a 26 esztendő László gróf 1652. augusztus 26-án, Nagyvezekénynél? A 20. század fordulóján készült családtörténet szerint Ferenc alispán István nevű testvére – aki nem tévesztendő össze Ferenc említett István nevű fiával³² – „mint katona, 1567-ben az egervári lovasság soraiban szolgált, 1568–1570. az érsekújvári őrségben tiszti állomásban volt, de az 1573. évi lajstromban már elő nem fordul, mivel talán ekkor már nem élt”.³³

Esterházy Miklós Esterházy Ferenc és Illésházy Zsófia tizedik gyermekeként jött a világra 1583. április 8-án; 1608–1610-ig lovashadnagyként szolgált a felső-magyaror-

szági főkapitányság kötelékében Mágóchy Ferenc generális oldalán.³⁴ A nádor testvére, Dániel, a család cseszneki ágának őse „életének első korszakát fegyver között töltte, és még később is, 1620 körül, a lánzséri várőrségnek egy része felett parancsnokolt”.³⁵ Fiai közül Tamás és Gáspár a vezekényi csatában estek el;³⁶ János (1625–1691) több évtizeden át győri magyar főkapitány-helyettes volt.³⁷ Esterházy Pál (1587–1645), Miklós és Dániel testvére, akitől az Esterházyak zólyomi ága eredeztethető, érsekújvári vicegenerálisként halt meg. „minekutána harminczkilencz évet töltött volna királyi szolgálatban”.³⁸ Ferenc nevű fia (1617–1652) gyarmati kapitányként esett el a vezekényi csatában, Miklós nádor legidősebb fia, István (1616–1641) pápai főkapitány volt, a későbbi nádor, Pál (1635–1713) katonai pályájának sikerei pedig talán a legismertebbek; az 1664. évi hadjáratban Zrínyi Miklós oldalán vett részt. Jóllehet személyével kapcsolatban inkább művészi-irodalmi hajlamát, mély vallásosságát és mecénás, illetve műgyűjtő tevékenységét szokás kiemelni.³⁹ Ritkábban szoktuk emlegetni Esterházy Györgyöt, Miklós nádor testvérének, Dánielnek fiát, a római Collegium Germanicum et Hungaricum növendékét, aki szintén fiatalon esett el az 1663. augusztusi párkányi csatában.⁴⁰

A 17. század főnemesi ifjainak életútja sajnos gyakran végződött tragédiával; gondoljunk csak a Várad ostromát 1664-ben sikertelenül megkísérlő, szintén fiatalon elhunyt Rákóczi Lászlóra,⁴¹ az 1668-ban egy török portya során meghalt Erdődy Ádámmra,⁴² vagy később az ugyancsak hősi halált halt Zrínyi Ádámmra.⁴³

Az Esterházyak egymást követő generációinak tudatában a családi tradíció megbecsülése, a megszerzett javak megőrzésének, illetőleg gyarapításának célja tagadhatatlanul felelősségérzettel, a haza ügye iránt való elkötelezettséggel párosult. Az ország sorsának és védelmének kérdése az Esterházyak számára nem maradt a hangzatos szavak szintjén; a 16–17. század folyamán a család számos tagja – lovas- és várkapitányi, vicegenerálisi vagy éppen főkapitányi posztot viselve – aktívan részt vett a törökellenes harcokban, és közülük öten is életüket áldozták a csatatereken.

Batthyány I. Ádám és Esterházy László emlékezetes török portyái

A fiatal Esterházy László gróf nevelkedése idején nem kisebb személyiség oldalán sajátíthatta el a hadimesterség fortélyait, mint Batthyány I. Ádám főkapitány mellett, aki később apósa is lett. Fiatalemberként gyakran találkozott (leginkább Batthyánynál) a 17. század egyik legkiválóbb magyar személyiségével és hadvezérével, Zrínyi Miklóssal, akihez – többek között Zrínyinek hozzá írott levelei tanúsága és László halálára írt elvesztett verse⁴⁴ szerint – baráti kötelék is fűzte.⁴⁵ Különböző források alapján tudjuk, hogy a három főúr rendszeresen szervezett közös portyákat, seregeikkel együtt vitéz módon harcoltak, és akcióik során jelentős sikereik voltak – mint például 1651 augusztusában, amikor a törökök által szorongatott kiskomáromi kapitány, gersci Pethő László segítségére sietve, a többszörös létszámbeli túlerő ellenében futamították meg a stratégiai fontosságú vár⁴⁶ alól az ostromló oszmán csapatokat.⁴⁷

Batthyány Ádám és Esterházy László szoros kapcsolata még szembetűnőbb, ha figyelembe vesszük, milyen gyakorisággal találkoztak személyesen; erre vonatkozóan

Batthyány Ádám itineráriuma az elsődleges forrásunk.⁴⁸ A feljegyzések szerint 1648-ban, illetve 1650–1652-ben majdnem minden hónapban, rendszerint – az esetek döntő többségében – László kereste fel Ádám grófot Németújvárott vagy Rohoncon, de előfordult az is, hogy máshol, különböző események alkalmával került sor találkozásra. Például 1646. július 18-án Pozsonyban, amikor Batthyány Ádám Pálffy Pállal együtt – Esterházy László előzetes kérésének eleget téve – személyes jelenlétével igyekezett segíteni és előmozdítani Esterházynek a Nádasdy III. Ferenczel Kismartonért folytatott birtokper sikerét.⁴⁹

Mindketten jelen voltak az 1647. és az 1649. évi országgyűlésen: Esterházy László több levélben is értesítette 1646 őszén Batthyány Ádámot arról, III. Ferdinánd király elindult-e már Bécsből a diétára, s vajon mikor érkezik meg oda,⁵⁰ majd egy másik, már Pozsonyból írt levelében pedig a nádorjelöltek kilétéről adott hírt 1647-ben.⁵¹ A levelezés mellett más források is a közös, eredményes és emlékezetes portyák gyakoriságát igazolják: Újváry Zsuzsannának Batthyány Ádám másolati könyve kapcsán végzett kutatásaiból tudjuk, hogy 1649. január 1-jén László gróf 92 lóval, 1651. augusztus végén, illetve 1652. január 18-án is közösen portyázott Ádám urammal, utóbbi alkalommal 97 lovassal. Végül további érdekes adatokkal szolgál az az 1650 körül keletkezett összeírás, amely Zrínyi Miklós, Nádasdy Ferenc, Esterházy László és Batthyány Ádám portyázó katonáinak létszámadatait és élelemszükségletét („profuntját”) közli: „az mennyi lovas és gyalogra profontot kölletik adni, ezeknek fölírása.”⁵²

Batthyáni Ádám uram lovasi No 1293, gyalogja No 652
Zrínyi Uram⁵³ lovasi No 400, gyalogja No 300
Végbeli lovasi No 234, gyalogja No 453
Esterház László uram lovasi No 200, gyalogja No 100
Nádasdy Ferencz uram lovasi No 150, gyalogja No 100
Ezeken kívül az német lovas és gyalog.⁵⁴

Ezek az adatok ugyan egyedi és esetlegesek, hiszen valószínűleg egy konkrét portyára szánt sereg összetételét adják ki, de a számok nagyságrendjükkel mégis jelzik a főurak saját magánhadseregéből kiállítható lehetséges katonai erőt, egyszersmind utalnak a portya irányításában betöltött szerepre, valamint az országos haderőben elfoglalt státusra, illetve pozícióra. A számok arra engednek következtetni, hogy méreteiben az igali portyához hasonló jelentőségű lehetett az akció.

Az 1651. augusztus utolsó napjaira vonatkozó adatokat⁵⁵ Keglevich Péter⁵⁶ naplójának augusztus 31-i bejegyzése is alátámasztja, amely egyúttal érdekes híradás az ott történekről: „Segesd alatt voltunk s felettünk valami német gróf Puchaim,⁵⁷ a hadi tanács alelnöke vezérkedett; ott volt Gróf Zrínyi (Zrinsky) Miklós bán, gr. Esterházy László, Battiani Ádám a kanizsai határvonal tábornoka; és én a kanizsai határőrökkel; a város egy része leégett, mert a mieink granátokat dobáltak a városba, s ha nem jött volna ő felségétől rendelet Puchaimhoz, be is vettük volna. Szent Grót⁵⁸ körül elhelyeztük magunkat és tábort ütöttünk mintegy hatezeren. Velünk volt az akkori veszprémi püspök Szécheny György⁵⁹ is.”⁶⁰ Esterházy László személyes bátorságának emlékezetes

tanújelét mutatta itt, amiről Hoffmann Pál szintén megemlékezett a már halott László felett mondott említett prédikációjában: „Bátor szívének csak tavaly-is álmélkodásra méltó jelenségét adta Segesd-alat, a' holot midön feie felet sűrön süvölténének a' taraszok golyobisok, azoktul semmire sem ijedvén-megh, a' sok pogányságnak néki rohant volna, ha az ő Okos-Vitéz Ipának parancholattya megh nem tartóztatta volna.”⁶¹ 1652. augusztus 26-án, a vezekényi csatában azonban László gróf „rohanását” nem tartóztatta meg senki, s így fiatal életét „a mártíromság koronájának” elnyerésével áldozta a törökellenes harcban.

A 17. század elején a mágnások közé bejutó Esterházy család tagjai nemcsak megnövekedett vagyonukkal és kiemelkedő politikai szerepvállalásukkal, hanem katonai tisztségeikkel és a törökellenes harcokban való többszörös véraldozattal járó részvétellel is kiérdemelték azon régi magyar nemesi családok közé tartozást, amelyek már évszázadok óta harcoltak és áldozták életüket a pogány elleni harcban. Az ősi Báthory, Drágffy, Perényi, Zrínyi, Dobó, Balassa stb. családok mellett tehát az Esterházy famíliáról is joggal elmondható: „Nincs Magyarországon valamirevaló család, amely ne siratta volna többször is valamelyik bátor, áldozatul esett férfit: a szomszéd országok és tartományok védőbástyái voltak kelet felé.”⁶²

Jegyzetek

- 1 Batthyány Ádám levélfogalmazványa Koháry Istvánhoz, Rohonc, 1654. január 14. Idézi: J. ÚJVÁRY Zsuzsanna: „Csak az nevével viseljük az békességnek...” Oszmán hódoltság és hódító levelek a Dunántúlon a XVII. században. In: Mindennapi élet a török uralom koraiban. Kora újkori társadalom- és életmódtörténet. (Khronosz 1) Szerk. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna. Piliscsaba, 2008. 26.
- 2 Batthyány I. Ádám (1610–1659), 1633-tól (hivatalos beiktatásától számítva 1637-től) dunántúli kerületi főkapitány, illetve (1637-től) a Kanizsa ellen vetett végek főkapitánya is volt. Vö. PÁLFFY Géza: *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században*. (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „élettrajzi lexikonból”) Történelmi Szemle 39 (1997) 269–270, ill. 280.
- 3 SZILASI László: *Argumenta mortis*. (Érvek és ellenérvek a hősi halálra: becsület és méltóság a régi magyar elbeszélő költészetben és emlékiratokban). ItK 101 (1997) 217–234; BITSKEY István: *A vitézség eszményének változatai a XVI–XVII. század fordulójának magyar irodalmában*. In: Hagymány és korszerűség a XVI–XVII. században. Szerk. PETERCSÁK Tivadar. (Studia Agriensia 17) Eger, 1997. 203–215; SZABÓ Péter: *Nádasdy Ferenc és Pálffy Miklós vitézi kultusza*. In: Tata a tizenötvenes háborúban. (Tatán 1997. május 23-án megtartott tudományos ülészen elhangzott előadások anyaga). Szerk. FATUSKA János–FÜLÖP Éva Mária–Györfi László. Tata, 1998. 139–147 (Annales Tataiensis I.); BENE Sándor: *Theatrum politicum*. Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban. (Csokonai Könyvtár, 19) Debrecen, 1999. 337.
- 4 Itt nem a hódoltság területén történő magyar adóbehajtásokra, „falukra járássokra” gondolunk, hanem a főurak által saját magánhadseregük élén török csapatok, illetve várak, erősségek vagy erődítések ellen indított célzott, vagyis tudatos portyákra. Céljaikat, illetve a bevetett fegyverek létszámát és felszerelését tekintve

- is teljesen eltérők voltak ettől a végváriak alkalmi lesvetései, de gyakran előfordult, hogy a főurak magánhadseregeik mellett a végvárak kapitányaitól kértek segítséget, vagyis közösen portyáztak.
- 5 Az utóbbira jellegzetes példa a híres 1641. évi igali portya: FENYVESI László: *Az igali portya és a körmenői kótyavetete balkáni tanulságai*. In: Magyar és török végvárak, 1663–1684. [Tudományos tanácskozás előadásai, Noszvaj, 1984. október 18–19.] Szerk. BODÓ Sándor és SZABÓ Jolán. Eger, 1985. 199–218.
  - 6 A rabtartás jellegzetességeiről, különböző formáiról: TAKÁTS Sándor: *Török rabok ára 1629-ben*. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 7 (1900) 92–93; Uő: *Műveltségtörténeti közlemények IV*. Magyar rabok, magyar bilincsek. Sz 41 (1907) 415–435, 418–540; Uő: *Rajzok a török világból*. I–III. Bp., 1915–1917: „Török-magyar szokások a végekben”, „Embervásár”, „A hadi kótyavetete a török világban”; VARGA J. János: *Rabtartás és rabkereskedelem a 16–17. századi Batthyány-nagybirtokon*. In: Unger Mátyás Emlékkönyv. Szerk. KALMÁR János. Bp., 1991. 121–133; Uő: *Hadiszákmány és rabkereskedelem, mint az emberi kapcsolatok formái a Dunántúlon a török hódoltság korában*. Levéltári Szemle 42 (1992) 3. 16–20; FODOR Pál: *Adatok a magyarországi török rabszedésről*. HK 109 (1996) 4. 133–142; PÁLFFY Géza: *A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI–XVII. századi török-magyar határ mentén*. Fons IV (1997) 1. 5–78; a Batthyány-birtokok vonatkozásában, további irodalommal: TÓTH Hajnalka: *Török rabok Batthyány I. Ádám uradalmaiban*. Aetas 2002. 1. 136–153.
  - 7 Esterházy László (1626. január 1. – 1652. augusztus 26.) Esterházy Miklós és Nyáry Krisztina gyermeke, bátyjának, Istvánnak 1641. évi halála után a nádornak immár legidősebb fiaként „nádorfi”, apja 1645-ben bekövetkezett halála után 19 évesen az Esterházy család feje. 1652. augusztus 26-án a vezekényi csatában esett el. (Vö. *Az Esterházy család naplója*. Közread. SZILÁGYI Sándor. TT 1888. 211, ill. ESZTERHÁZY János gr.: *Az Esterházy család és oldalágainak leírása*. Kiad. hg. ESZTERHÁZY Miklós. Bp., 1901. 106–108. valamint a hozzá tartozó *Ohlevoáltár*. Összeáll. gr. ESZTERHÁZY János, kiad. hg. ESZTERHÁZY Miklós. Bp., 1901. 187–190, 207–208, 210–212, 214–215.) A vezekényi csatáról legújabbban: J. ÚJVÁRY Zsuzsanna: *„De valamig ez világ fennáll, mindennek szép koronája fennáll”*. A vezekényi csata és Esterházy László halála. HK 119 (2006) 4. 943–972.
  - 8 Batthyány I. Ádám pályájáról a bécsi udvarban, ill. udvari kapcsolatairól: KOLTAI András: *Komédia és diskurzus: Batthyány Ádám főljegyzései a császári udvarról (1635–1641)*. LK 72 (2001) 1–2. 77–94, ill. Uő: *Egy magyar főrend pályafutása a császári udvarban: Batthyány Ádám (Bécs 1630–1659)*. Korall 2002. 9. 55–78.
  - 9 Batthyány Ádám megértéssel viseltetett az ifjú gróf gondjai iránt; László egyik panaszos hangú levelére írja: „mit írjon Kegyelmed maga állapotjáról, s az pénzszerzésről, értem, s kin szívem szerint is búsoltam, hogy annyi galibái tanálkozotnak, s némelyek is, hogy szavokat meg nem állják, bizony nem illik jó sekretárius uramhoz, de jó az Isten, jóban áldja meg az Kegyelmed számára, de ez az mostani világ ily állapattal szokott járni. Ha mi jó tanácsot tudunk adni, szívem szerént megcselekedném”. (Batthyány Ádám Esterházy Lászlóhoz, Rohonc, 1648. dec. 2., MOL, Esterházy család hercegi ágának levéltára, P 124, No 273). A levelezésről: MARTÍ TIBOR: *Két magyar főúr, Esterházy László és Batthyány Ádám levelezése (1646–1652)*. In: Összekötnek az évezredek, szerk. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, PPKE BTK, Piliscsaba, 2011. 162–180.
  - 10 Esterházy László 1650. február 6-án vette feleségül Batthyány I. Ádám leányát, Mária Eleonórát. Vö. *Az Esterházy család naplója*, i. m. (7. j.) 213; FEJES Judit: *Az Esterházy házassági politikája 1645 után*. In: *Gyermek a kora újkori Magyarországon*, „adott Isten hozzánk való szeretetéből... egy kis fraucimmerescskét nekünk”. Szerk. PÉTER Katalin. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 19) Bp., 1996. 139–141. KOLTAI András: *Egy főúri lakodalom előkészületei*. (Esterházy László és Batthyány Eleonóra menyegzője Rohonc 1650-ben) In: *Lymbus Magyarástudományi Forrásközlemények*. Bp., 2003. 117–135.
  - 11 A főnemesi ifjak udvari neveléséről: KOLTAI András: *Az udvari „ishola” szintjei*. In: Uő: *Batthyány Ádám és udvara 1625–1659*. Bp., 1999. (PhD-disszertáció, kézirat) 137–142.
  - 12 MOL P 123 (Esterházy Miklós nádor iratai), 13. cs., Esterházy László 1. sz. levele Esterházy Istvánné Thurzó Erzsébethez, Bécs, 1642. április 9.
  - 13 Esterházy László gyakran fordult Batthyány Ádámmal családi ügyekben is; 1646. szeptember 6-án írt levelében Batthyány Ádámtól kéri, hogy legyen segítségére Grazban tanuló testvérének és unokaöccseinek hazahozatalában: „Emlékeztem Kegyelmednél való létemben Kegyelmednek, az én Grázban levő öcsém s Attyámfiái állapattya felől, kiket Kegyelmed segítségével ki akarnék onand hozatni, azért kérem szeretettel Kegyelmedet tovább való szolgálatomért, mutatná minden jó akarattját.” (Esterházy László Batthyány Ádámmal, Fraknó, 1646. szeptember 6. MOL P 1314, Missiles. No 12.095.)
  - 14 FEJES: i. m. (10. j.) 128.
  - 15 Uo. 121.
  - 16 TAKÁTS Sándor: *Régi magyar nagyszövegek*. Vál. és kiad. RÉZ Pál. Bp., 2003. 188.
  - 17 Batthyány Kristóf és Pál – soproni, illetve grazi tanulmányaik idején – többször meglátogatták a közeli Cinfalván (Czindorf) tartózkodó sógorukat, Esterházy Lászlót és nénjüket, Mária Eleonórát. Vö. FAZEKAS István: *Batthyány I. Ádám és gyermekei*. In: *Gyermek a kora újkori Magyarországon*. 94, 99.
  - 18 1645. szept. 25-től Sopron vármegye főispánja, vö. FAJENBÜCHI Zoltán: *Magyarország főméltóságai 1526–1848*. Bp., 1988. 96. Esterházy László Sopron vármegyei főispánjáról a megyei alispánok kapcsán, valamint a tisztségének idején készült (1648. évi) adóösszeírásról: DOMINKOVITS Péter: *Főúri familiárisok*. Sopron vármegye alispánjai a 17. században. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Bp., 511–529. Legújabban Uő: *Graf Ladislaus Esterházy, Obergespan des Komitats Ödenburg*, elhangzott a 28. Schlaininger Gespräche (2008. szeptember 28 – október 2.) keretében megrendezett *Die Familie Esterházy im 17. und 18. Jahrhundert* című konferencián, ill. magyarul Uő: *Gróf Esterházy László, Sopron vármegye főispánja*. Sz 143 (2009) 883–903.
  - 19 Österreichisches Staatsarchiv, Wien; Kriegsarchiv, Hofkriegsrat, Bd. 298, fol. 456r: „Esterhasi bitt umb conferirung der Oberhauptmanschaft zu Papa” (1648. november). Bécsi kutatásaimat (2006-ban) a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány „Diákok a tudományért” szakalapítványa tette lehetővé, amit ezúton is köszönök.
  - 20 Tamás és Gáspár báró Esterházy Dániel (1585–1654) fiai voltak.
  - 21 Esterházy Ferenc a család zólyomi ágából származott, Miklós nádor testvérének, Esterházy Pál (1587–1645) érsekújvári főkapitány-helyettesnek (1633–1645) volt a fia.
  - 22 Hoffmann Pál Esterházy László, Ferenc, Tamás és Gáspár fölött, Bécs, 1653. In: *Magyar nyelvű halotti beszédek a XVII. századból*. Kiad. KECSEKEMÉTI Gábor–NOVÁRY Hajnalka. Bp., 1988. 127–154; a pécsi püspök prédikációja mellett erdődi Pálffy Tamás latin orációja (RMK III. 1830) is elhangzott a temetésen (Uo. 155–169, Déri Balázs magyar nyelvű fordítása uo. 402–410).

- 23 „Néki [...] igen ékes, tisztos ábrázolja, gyönyörűséges szép egyenlőséggel való teteinek, tagjainak, öszvefogalása, vízei módra alkotott, tetőtől fogva talpig tekintetes úri termete, kiért az idegen nemzetek előtt is nem egyéb, hanem tekintetes, szép gróf volt az ő neve. Ily nagy ékességének megfelelt ereje is, mert oly szálas, oly vastag, tetemes ember nem volt udvarában, akit csak fél könyökkel is (ha akarta) orrára nem taszított. Senki őnélánál jobban a tárgyat meg nem lötte, a kézját erősebben meg nem vonta, a gyűrűt mesterségesben meg nem öklelte, a lovat keményebben meg nem ülte.” *Magyar nyelvű halotti beszédek*, i. m. (22. j.) 141–142; idézi: KOVÁCS Sándor Iván: *„Eszterházy László véletlen haláláról írt Zrínyi uram versei”*. Somogy 11 (1983) 1. 78.
- 24 Ipolykéri Kéry János (későbbi koronaőr) 1614-ben vette feleségül Esterházy Annát, Miklós nádor testvérét. Vö. *Az Esterházy család és oldalágainak leírása*, i. m. (7. j.) 85.
- 25 J. ÚJVÁRY: i. m. (7. j.) 963 skk.
- 26 BERÉNYI László: *Esterházy Ferenc alispán*. Turul 73 (2000) 3–4. 93–96.; PÁLFFY Géza: *Pozsony megyéből a Magyar Királyság élére. Karrierlehetőségek a magyar arisztokráciában a 16–17. század fordulóján (Az Esterházy, a Pálffy és az Illésházy család felemelkedése)*. Sz 143 (2009) 866–874.
- 27 L. 1596. december 7-én kelt levelét, idézi: SZALAY László: *Galantai Gróf Eszterházy Miklós Magyarország nádora*. I. (1582–1622) Pest, 1863. 1.
- 28 Pálffy Miklós, a „győri hős” (1552–1600), bányavidéki és érsekújvári főkapitány végvidéki, dunáninneni kerületi főkapitány (1589–1600), utóbbi minőségében az országrész nemesi felkelésének vezetője.
- 29 SZALAY: i. m. (27. j.) 1.
- 30 Az életkor (26), illetve a hősi halál napja (26-a) érdekes – bár nyilván csak véletlen – egybeesést mutat az 1626-ban született, 26 éves László halálával (1652. augusztus 26-án). Az viszont feltehetően már nem volt véletlen, hogy az Esterházy-család november 26-án temette el a vezekényi hősokeket. A nagyszombati temetésről: SZABÓ Péter: *A végtisztesség. A főúri gyászszertartás mint látvány*. Bp., 1989; J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, *Esterházy László temetési költsége*. In: „Fényes palotákban, ékes kőfalokban” Tanulmányok az Esterházy családról. Szerk. MACZAK Ibolya, Bp., 2009. 9–23 (WZ Könyvek) és VISKOLCZ Noémi: *Az Esterházyak temetkezéseiről a 17. században*. Művészettörténeti Értesítő 58 (2009) 2–3. 245–269.
- 31 Uo. 3–4. Vö. *Oklevéltár*, i. m. (7. j.) 180.
- 32 Szalay László művében még csak bizonytalanul feltételezett két különböző személyt. Vö. i. m. (27. j.) 1. 4.
- 33 *Az Esterházy család*, i. m. (7. j.) 80.
- 34 BERÉNYI László: *Három évtized nagytitkó alatt*. Esterházy Miklós fiataltsága. Turul 72 (1999) 1–2. 24.
- 35 *Az Esterházy család*, i. m. (7. j.) 175.
- 36 Ábrázolásuk: *Benyószky Mihály tézislapja*, ismeretlen magyarországi rajzoló után metszette Melchior Küssel: A vezekényi csata és az Esterházy család tagjai, 1654. (SZÉKELY Zoltán írása: *A Batthyányak évszázadai*. 2005. augusztus 19 – november 30. Szombathely–Körmend, 2005. 58–59.)
- 37 1655–1691 között; vö. PÁLFFY: i. m. (2. j.) 278.
- 38 *Az Esterházy család*, i. m. (7. j.) 244–246.
- 39 GALAVICS Géza: *A mecénás Esterházy Pál*. Vázlat egy pályaképhez. Művészettörténeti Értesítő 37 (1988) 136–161; SZILÁGYI András: *Thesaurus Domus Esterhazyanae*. Fejezetek a gyűjtemény történetéből. In: *Esterházy-kincsek. Öt évszázad műalkotásai a*

- hercegi gyűjteményekből. Katalógus. Szerk., a bev. tanulmányt írta Uő. Iparművészeti Múzeum, Bp., 2006–2007. 31–43.
- 40 Eszterházy György: Esterházy Dániel fia; Nagyszombatban végzett filozófiai tanulmányait követően a római Collegium Germanicum et Hungaricum növendéke lett (1650. szeptember 17-től 1654-ig), 1654. május 15-én szentelték pappá; 1663. augusztus 9-én a párkányi csatában halt hősi halált. További adatok személyével kapcsolatban: VERESS, E.: *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae Studentium*. II.: Roma; Collegium Germanicum et Hungaricum I. Matricula (1559–1917). (Fontes Rerum Hungaricarum 2) 80–81; BRITSKEY István: *Hungáriából Rómába*. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés. (Italianistica Debreceniensis. Olasz Felvilágosodás és Romantika Kutatóközpont – Monográfiák 2) Bp., 1996. 237.
- 41 Rákóczi László (1636–1664): I. Rákóczi György öccsének, Pálnak második fia; 1664. május 27-én, Várad sikertelen megtámadásakor halt meg. HORN Idikó: *Rákóczi László pályája (1633–1664)*. HK 103 (1990) 61–91.
- 42 Erdődy Ádám, Erdődy Imre és Forgách Éva fia, a szlavóniai Petrinja kapitánya. Lásd BUBRYÁK Orsolya: *Családtörténet és reprezentáció*. Erdődy György (1680–1759) programja a galgóci várkastély kialakításában. Doktori disszertáció kézirat. ELTE BTK. Budapest, 2009, 214., valamint Zuzana LUDOVIKÁ–MIKÓ Árpád–PÁLFFY Géza: *A szépséghelyi Szent Márton-templom, egy felső-magyarországi katolikus központ késő reneszánsz és barokk sírhővei és halotti címeri*. Művészettörténeti Értesítő 56 (2007) 327–328.
- 43 Zrínyi Ádám: Zrínyi Miklós fia, a szalánkeméni csatában vesztette életét (1691. augusztus 19.). HAUSNER Gábor: *Zrínyi Ádám*. In: *A Zrínyiek a magyar és a horvát történelemben*. Szerk. BENE Sándor–HAUSNER Gábor. Bp., 2007. 165–180.
- 44 Vö. KOVÁCS Sándor Iván: i. m. (23. j.) 75–87.
- 45 Zrínyi Miklós Esterházy Lászlóhoz írt ismert levelei: Linz, [1646.] január 12., Zágráb, 1651. január 20., Csáktornya, 1651. november 6., ill. Csáktornya, [1652.] március 24. A levelek kiadása: *Zrínyi Miklós Összes Művei*. Kiad. HAUSNER Gábor, KOVÁCS Sándor Iván, KULCSÁR Péter. Bp., 2003. 55, 172, 187, 191. sz. levél.
- 46 A kiskomáromi vár történetéről ezekben az években: DÓRI Szilvia: *Béhebeli csatározások*. Végvári harcok Kiskomárom környékén 1651–1652-ben. In: *Mindennapi élet a török árnyékában*, i. m. (1. j.) 35–42. Vö. SZVITER Róbert József, *Kiskomárom végvár szerepe a dél-dunántúli védelmi rendszerben*, Budapest, 2008, 26–28 (PhD-disszertáció, kézirat).
- 47 Apósával érkezett Esterházy László Kiskomár alá. Batthyány Ádám másolati könyvében szerepel a következő adat: 1651. augusztus 31. „Én Esterház Lászlóval az kani-saiakra vigyáztunk”; szeptember 2-án: „Kiskomárból indultunk el, Zrínyi uram, Esterház Lászlóval voltam ott.” (MOL P 1315/4. cs, p. 339)
- 48 *Batthyány Ádám naplója (itineráriuma)* az 1641, 1644–1648, 1650–1652. évekről: MOL P 1315, 2. cs., ff. 119–178.
- 49 Esterházy László Batthyány Ádámnak, MOL P 1314, Missiles, No 12.090, ill. 12.091. Vö. FEJES: i. m. (10. j.) 132.
- 50 Esterházy László Batthyány Ádámnak, MOL P 1314, Missiles, No 12.096, 12.097 (mindkettő Fraknón kelt, 1646. szeptember 7. és 9.)
- 51 „Az ide való hírek felől azt írhatom Kegyelmednek, hogy Pálfi Pál uramot nem candidálják az palatinusságra, hanem titok tanácsságra tegnap esküdtették meg az udvarnál. Az candidátusok penig, az mint fül hegygel hallottam, az első az horvát Bán, az katolikusok közt másikat nem tudom, az haeretikusok közt penig, amint jut

- eszemben, Bethlen István, Listius János. Ő felsége elméje penig hol járjon eziránt, az Horvát Országai bánt akarná, úgy értem, palatinusnak, az mint az Kegyelmed ellen való panaszt illeti, mentől hamarabb végére megyek, s megírom Kegyelmednek." Esterházy László Batthyány Ádámnak, Pozsony, 1646. szeptember 18., MOL P 1314, Missiles, No 12.099. A másik katolikus nádorjelölt Forgách Ádám volt, Listius János helyett pedig Nyáry Lajos volt a protestáns jelölt. Draskovich János horvát-szlavón bán lett a nádor. (SZALAY JÓZSEF-BARÓTI LAJOS: *A magyar nemzet története*. Arcanum DVD könyvtár 3) Esterházy Pál visszaemlékezéseiben olvassuk: „volt az országnak gyűlése in anno 1647 Posomban, azhová engem is elvitetett bátyám, Esterhás László uram. Ott voltam azért akkor, azmikor gróf Draskovith Jánost az ország palatinussá választotta az Zöld Háznál, azhonnét fölmentünk minnyájan az várban s ott letette hitit az palatinus.” Esterházy Pál: *Mus Hungaricus*. S. a r. IVÁNYI Emma, bev. és szerk. HAUSNER Gábor. Bp., 1989. (Zrínyi-Könyvtár III) 311. A *Jegyzet*ben: az országgyűlés 1646. augusztus 24-től 1647. július 17-ig tartott. Gróf Draskovich Jánost (1603–1648) választotta az országgyűlés nádorrá 1646. szeptember 25-én.
- 52 Az összeírás címe a *Batthyány Ádám és familiárisai* internetes adatbázis (létrehozta: KOLTAI András) böngészése közben bukkantam. MOL, Batthyány család levéltára, P 1322, a földesúri famíliára, ill. az uradalmi alkalmazottakra vonatkozó iratok, 53. cs. No 1005, s. d. (1650 körül). „Az mennyi lovas és gyalogra profontot kölletik adni, ezeknek fölírása. (Zrínyi, Nádasdy Ferenc, Esterházy László, Batthyány Ádám katonái, végbeliek, német lovas és gyalog)”.
- 53 Zrínyi Miklós 1648-tól horvát-szlavón bán.
- 54 A nevek eredeti sorrendje a forrásban: 1. Zrínyi Miklós 2. Nádasdy III. Ferenc 3. Esterházy László 4. Végbeliek, azaz a Kanizsával szembeni végvárak katonái, 5. Batthyány I. Ádám.
- 55 A portya eseményeiről az alábbiakat tudjuk: „Pethő László kiskomáromi kapitányságáról Ráttkay György krónikája alapján Széchy emlékezik meg. 1651 augusztusában Pethő Hasszán aga csapatai ellen védelmezte a kiskomáromi várat, amíg Puchaim, Batthyány, Zrínyi és Keglevich seregei Kiskomár és Segesd alá nem érkeztek. Pethő László vitézül ellenállt, az első rohamot nemcsak visszaverte, de kiűtött; s Hasszán sebesültjeivel a szomszédos falvakba húzódott vissza; másnap, augusztus 15-én újra megrohanták a kaput, meg a falakat, de [...] a várbeli katonák ágyúval, puskával lödöztek a támadók közé, az asszonyok követ hengerítettek, forró vizet öntöztek reájok; s a török véres fejjel százanként hullott alá; magának Hasszánnak jobb karját könyökig leszakította az ágyúgolyó. Majd érkezett Zrínyi, Batthyány, Keglevich Péter a felmentő sereggel...” SZÉCHY Károly: *Gróf Zrínyi Miklós 1620–1664*. I. Bp., 1869. 322, továbbá V. köt. Bp., 1902. 74. „És apósával odaérkezett Esterházy László is” – idézi KOVÁCS Sándor Iván: i. m. (23. j.) 80. Batthyány Ádám másolati könyvében szerepel a következő adat: 1651. augusztus 31. „Én Esterházy Lászlóval az kanizsaiakra vigyáztunk”; szeptember 2-án: „Kiskomárból indultunk el, Zrínyi uram, Esterházy Lászlóval voltam ott.” (MOL P 1315/4. cs, p. 339.) Az augusztus 31-i adatot alátámasztja Keglevich Péter naplójának idézett része. Kovács Sándor Iván Takáts Sándort idézi a 42. jegyzetben (Uo. 85.): „Takáts Sándor szerint (*Magyar küzdelmek*. Bp., 1929. 175.) »Szept. hó 2-án már maga a nádorispán írta Batthyáynak, hogy Zerényi, Puchaim és Esterházy László feles néppel Kanizsa alá ment.«” Valamivel később ugyanő írja, hogy „Kanizsánál szerencsésen harcoltak s Zrínyi egyesülvén Batthyánnal, Kiskomárhoz szállott”.

- 56 Buzsini Keglevich (Keglevics) Péter: a Kanizsával szembeni végek főkapitány-helyettese 1641 és 1656 között. PÁLFFY: i. m. (2. j.) 280.
- 57 Hans Christoph Puchheim (Puchaimb): Komárom várának főkapitánya (1639–1651), az Udvari Haditanács alelnöke 1652-től, tábornagy. PÁLFFY: i. m. (2. j.) 284.
- 58 Szentgrót: Kanizsa ellen vetett végvár; ma: Zalaszentgrót.
- 59 Széchenyi György (Szécsény, 1605/06–Nagyszombat, 1695).
- 60 *Keglevich Péter naplója 1599–1661*. Közli: DEÁK Farkas. TT XIII. Pest, 1867. 246.
- 61 *Magyar nyelvről halotti beszédek*, i. m. (22. j.) 142.
- 62 Az idézet forrása: „A Bocskaihoz csatlakozott rendek kiáltványai Európa népeire a szabadságharc kitörésének okairól és a török elleni küzdelem megszakításának ideiglenességéről”. Szerencs, 1605. április. In: Magyar történeti szövegyűjtemény. II/1. 1526–1790. Szerk. SINKOVICS István. Bp., 1968. 268., ill. újabb kiadása NYAKAS Miklós: *Az „ismeretlen” szerencsi kiáltvány. Hasonmás kiadás*. (A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója VI.) Debrecen, 2006.